

1. Arheologie pentru public

Deschiderea către public a domeniilor de cercetare fundamentală constituie o preocupare mai veche, atât pe plan internațional¹ cât și în România².

Modelul actual

Modelul educației universitare, muzeale și academice nu ne învață să prețuim publicul așa cum ar trebui. Cercetăm din interes științific, publicăm articole și cărți pentru un cerc foarte restrâns de specialiști preocupați de aceeași temă, mulțumindu-ne doar să participăm la manifestări/colocvii/ simpozioane/conferințe de profil și, eventual, asigurăm asistență științifică la câte o expoziție.

Suntem deranjați de prea multe întrebări puse de „neaveniți” (pe care uităm că nu i-am educat sau cărora nu le oferim nici măcar etichete în muzeu). Mândria noastră este rănită atunci când lumea ne confundă cu geologii sau cu arhitecții, acceptăm cu greu să fim numiți „ingineri” în satele în care lucrăm, ne arătăm disprețul atunci când suntem întrebați „de ce săpăm” sau dacă „am mai găsit ceva”. Nu mai avem timp și nu ne mai interesează repertorierea locală sau județeană, ori cartarea siturilor. Vrem să uităm depozitele neorganizate, neinventariate, necatalogate și încercăm să ascundem tot ceea ce ține de neîmplinirile noastre și ale unor generații întregi de arheologi. Avem de multe ori materiale suficiente pentru publicarea a sute de monografii care stau ascunse în depozitele în care nu intră nimeni cu anii, iar obligația legală - dacă nu morală! - a inventarierii nu ne privește. Despre această „arheologie ascunsă” nu vrem nici măcar să discutăm.

Nu vrem să știm care au fost cauzele care ne-au adus aici și nici ce este de făcut. Ignorăm chiar dezbaterile la nivel teoretic. „Sistemul” este imuabil și trebuie conservat. Cercetătorii promovează pe plan științific și administrativ, după reguli stabilite prin cutumă,

¹ Convenția europeană pentru protecția patrimoniului arheologic (revizuită), adoptată la La Valetta (1992), art. 8 și 9

² O discuție pe marginea acestei probleme și la Irina Oberländer-Târnoveanu, *Arheologie pentru public: un curent contemporan și motivațiile lui*, în Istro-Pontica. Muzeul Tulcea la a 50-a aniversare 1950-2000, Tulcea, 2000, p. 601-614

care nu trebuie discutate. Cei care reușesc să ajungă destul de sus, descoperă brusc „binefacerile sistemului” și atunci nu mai sunt interesați de reformarea pe care și-o propuseseră în tinerețe. Acceptarea și integrarea asigură un fel de imunitate, ca și cum în arheologia românească nimeni nu greșește. Mentalitatea noastră este astfel construită încât ne interesează doar „să primim” bani și ne supărăm când nu se întâmplă asta, pentru că noi credem că banii ni se cuvin. Atunci când ajungem în posesia fondurilor intrăm în plăcuta febră care ne face să săpăm cât mai mult și cât mai repede. Nu ne interesează ce se întâmplă cu situl de la un an la altul, dacă ceea ce lăsam descoperit va rezista sau nu până la campania viitoare. Suntem absorbiți de ideea de a „termina” de săpat un sit și nu ne interesează în ce măsură arheologia este o activitate distructivă. Ne mulțumim apoi să publicăm rezultatele într-o revistă de specialitate.

Ne interesează prea puțin ce ecou au rezultatele cercetării noastre, dincolo de un cerc foarte restrâns de inițiați sau prieteni cu aceeași meserie. Deși de peste 10 ani computerele au intrat în viața noastră, prea puține șantiere arheologice dispun de o bază de date a descoperirilor. Și mai puține aplică tehnologia GIS, în ciuda scăderii costului softului specializat. Continuăm să utilizăm computerul ca pe o mașină de scris, chiar dacă ne dotăm cu laptopuri pe care să le folosim în teren. Inventarele muzeelor sunt și acum în același tip de registre, ca acum 100 de ani. Puținele muzee cu rețele informatice de zeci de computere nu reușesc să construiască sisteme informatice cu un inventar minim al patrimoniului deținut. Folosim aparate de fotografiat digitale cu care producem zeci de mii de fotografii, fără a avea preocuparea creării unui sistem de codare care să ne permită legătura dintre fotografie și teren și fără a avea o strategie de copiere periodică a datelor pentru păstrarea arhivei(lor) de sit.

Cât despre o fototecă digitală a instituției, nici nu poate fi vorba! Ne ferim de geofizicieni, considerând că ne cheltuiesc banii degeaba. Nu vrem colaboratori de alte specialități, pentru că ne încurcă. Săpăm chiar dacă nu știm unde vom mai depozita ceea ce descoperim. Nu ne pasă ce va înțelege vizitatorul din expunerea rămășițelor materiale din expoziția muzeului nostru: fragmente ceramice, oase, unelte, obiecte cu funcție nedeterminată, inscripții. Ne ascundem situl cât mai bine și nu ne trebuie indicatoare, de teamă să nu-i atragă pe cei cu detectoare de metale și pe săpătorii ilegali. Apoi ne trezim

brusc la realitate în perioada în care „se distribuie” fondurile pentru săpăturile următoare, iar ciclul se reia, în același mod, în fiecare an. În general vrem să fim lăsați în pace, pentru că „noi știm foarte bine ce avem de făcut” și pentru că vrem să trăim la intensitate maximă bucuria săpăturii. Bineînțeles, toate problemele enumerate mai sus se datorează și lipsei de implicare de la nivelul factorilor de decizie academici și administrativi. Până la urmă, arheologul care urmează acest model, o face și pentru că nu a avut niciodată altul la dispoziție.

Trebuie totuși luat în considerare și faptul că de-abia de 5 ani în România există o legislație referitoare în mod special la arheologie, că până acum 15 ani schimbul informațional era aproape imposibil, că cercetătorii au preferat izolarea în „sistem” tocmai pentru a nu se lăsa sub influența politicului și ideologicului.

Interesul public(ului)

Așa cum aminteam, preocuparea de a sensibiliza publicul este relativ nouă, deși încercări de a atrage publicul au existat și există în cadrul muzeelor județene și naționale. Pentru cei care și-au dedicat viața cercetării arheologice cu 30-40 de ani în urmă, aceasta este o problemă apărută în mod inexplicabil. Pare că dintr-o dată prestigiul academic sau universitar al persoanelor și/sau al instituțiilor nu mai sunt recunoscute și, mai grav, nu mai sunt de folos pentru a obține finanțarea unei cercetări arheologice. Explicația este simplă și nu se datorează unei comenzi politice sau sociale.

La mijlocul anilor `80, Europa a traversat o perioadă de bunăstare socială bazată pe acumulările din deceniile anterioare de dezvoltare economică. Rezultatul a fost, în cele mai multe țări, reducerea programului de lucru, apariția sistemului angajărilor temporare, reducerea vârstei de pensionare. În paralel cu dezvoltarea tehnologiei informatice, acestea au produs șomaj. A urmat o bruscă creștere a cheltuielilor publice care a atras accentuarea deficitelor bugetare, iar guvernele au fost obligate să aplice o politică de austeritate care s-a tradus în reducerea fondurilor publice. Muzeele și arheologia întotdeauna finanțate modest, au resimțit din plin acest șoc negativ.

În România, prin trecerea la atât de dorita economie de piață, s-au aplicat măsuri care să transforme mecanismele economice în angrenaje funcționale. În plus, datorită

condițiilor specifice, toate aceste modificări s-au produs cu costuri sociale mai mari și mai dureroase, reflectate de scăderea veniturilor și a nivelului de trai al populației. Aplicarea acestor reguli economice a dus, inevitabil, la rezultatele despre care am vorbit. Dar guvernul (indiferent de „culoarea” sa) ca administrator ai banilor publici este nevoit de legile economice implacabile să decidă asupra priorităților: este mai importantă sănătatea, asistența socială, învățământul, sau cultura ?

Stimularea interesului publicului

Răspunsul la această întrebare este întotdeauna oferit în mod obiectiv de ceea ce se numește „utilitatea socială” (sau publică) a fiecărui domeniu.

În Europa vestică, începuturile preocupării pentru stimularea unei mai bune comunicări dinspre arheologi către public au apărut în anii `90³. Se pune problema: cum demonstrăm că mai suntem necesari, cum facem accesibil publicului patrimoniul arheologic, astfel încât să determinăm înțelegerea, acceptarea și, mai ales, asumarea acestor valori?

Utilitatea publică a unei activități (științifice sau culturale) este măsurabilă tocmai prin interesul publicului. Din punct de vedere financiar, acesta se manifestă prin acceptul și dispoziția unui număr cât mai mare de oameni de a plăti pentru „servicii” culturale: expoziții, cărți, turism cultural și produsele lor colaterale, precum și prin alocări bugetare.

Dacă pentru sănătate, asistență socială sau pensii interesul social este evident, pentru tot ceea ce înseamnă cercetare științifică fundamentală (cu aplicabilitate practică) și cultură, acesta nu mai apare neapărat important la scară națională⁴.

Obişnuințele inerente unei activități de 30-40 de ani într-un domeniu, care în ciuda sincopelor, a reușit fără vreun efort din interiorul breslei să supraviețuiască, nu mai pot ține locul unor demersuri devenite obligatorii. Cu alte cuvinte trebuie găsit un răspuns foarte bine argumentat la întrebarea: cui folosește arheologia?

Răspunsurile la această întrebare și mijloacele folosite pentru convingerea publicului de adevărul lor, vor determina indirect „presiunea” asupra oamenilor politici și

³ Chiar Convenția La Valetta are un capitol (cap. 9) despre “growing of public awarness”.

⁴ Irina Oberländer-Târnoveanu, *op.cit.*

administratorilor banilor publici. Creșterea audienței manifestate pentru acest domeniu de activitate depinde de puterea de convingere a arheologilor profesioniști și de atragerea altor specialiști din domenii conexe. Experiența țărilor europene ne demonstrează însă că audiența publicului se câștigă foarte greu. Pe de altă parte, aceasta presupune investiții a căror utilitate nu este întotdeauna evidentă pentru administratorii banilor publici.

Un document al Băncii Mondiale precizează că termenul "cultural property" folosit pentru patrimoniul cultural în mai multe documente ale Națiunilor Unite este un termen preferat, deoarece presupune tratarea acestuia în sens de proprietate. Documentul avea în vedere și creșterea sensibilității publicului, în condițiile în care "the rapid loss of cultural property in many countries is irreversible and often unnecessary⁵". Iată de ce este important să ne facem atât înțeleși cât și apreciați, ceea ce înseamnă și creșterea posibilităților de a obține fondurile necesare cercetării arheologice. Schimbarea atitudinii publicului față de arheologie este esențială nu numai pentru prestigiul meseriei noastre, ci și pentru supraviețuirea ei în lupta tot mai dură care există astăzi pentru obținerea banilor publici.

Eșecul comunicării

Anii '90 au constituit la nivel european momentul conștientizării unui eșec, destul de repede asumat, în diseminarea rezultatelor săpăturilor. Asumarea este însă un moment posterior constatării eșecului și determină declanșarea analizei. Pentru a putea depăși o criză trebuie să fie recunoscută și apoi analizate cauzele care au produs-o, pentru a ști ce trebuie făcut.

Arheologia a devenit treptat și tot mai pregnant obsedată de a fi recunoscută ca știință. De aceea a devenit tehnicistă, dezvoltându-și un limbaj tot mai ermetic și arid⁶, ceea ce a contribuit la izolarea sa socială. Utilizarea „limbajului științific”, indiferent de scopul comunicării, nu a făcut decât să demonstreze lipsa de adaptabilitate la nevoile și cerințele publicului. Ghiduri de situri, de muzee și cataloage de expoziții încărcate de date

⁵ World Bank, Policy and procedural guidance on cultural property, Office of Environmental and Scientific Affairs, Projects Policy Department, opn 11.03, 2003.

⁶ Irina Oberländer-Târnoveanu, *op.cit.*

și analogii au redus empatia publicului cu arheologia și i-au redus interesul pentru munca și rezultatele cercetărilor.

Arheologia contemporană (și nu numai cea românească) cultivă și transmite din generație în generație un limbaj tip, un adevărat „argou arheologic” greu de înțeles chiar pentru un om educat. După cum spune Francis Pryor, (arheolog britanic care a câștigat în 1996 British Archaeological Awards lecture pentru o expunere pe tema „Archaeology and the Public”), rapoartele arheologice sunt „dry-as-dust”, cu „performanțele literare ale unui mers al trenurilor care are în plus doar o mai mare acuratețe cronologică”⁷. O pseudo-obiectivitate autoimpusă (deși se știe foarte bine cât de subiectivă poate fi o interpretare arheologică) transformă orice text, indiferent cui se adresează el, într-o lectură în cel mai bun caz plictisitoare.

Desigur, nu orice om de știință sau profesionist este neapărat înzestrat cu talent literar, dar grija de a scrie cu claritate, folosind un limbaj accesibil unei persoane cu educație medie trebuie să fie predominantă în textele ce se adresează publicului larg (de ex. ghidurile de sit, de muzee)⁸. Aceasta trebuie să o facă arheologii și nu neapărat numai ei, ci și serviciile de relații cu publicul, managerii din muzee. În acest sens, vina de a nu fi comerciali și interesanți se împarte, în egală măsură celor care gestionează relațiile cu publicul, precum și altor factori de decizie care nu sunt, în ultimă instanță, convinși de utilitatea unui asemenea demers. Pe de altă parte, arheologia este pentru specialiști o experiență fascinantă, trăită cu plăcere maximă. Plăcerea și bucuria noastră trebuie transmisă publicului în sensul înțelegerii a ceea ce înseamnă de fapt cercetarea arheologică.

Succesul în Marea Britanie, și nu numai, al unei emisiuni ca “Time Line” trebuie să ne dea de gândit, pentru că dovedește că un limbaj accesibil, combinat cu o inteligență tehnică a prezentării unei săpături, poate duce la creșterea audienței arheologiei la un nivel uimitor. La noi, cazul de acum trei ani, când un arheolog a vorbit presei despre ipoteza canibalismului populației cucuteniene, este de asemenea grăitor: știrea a fost preluată de nenumărate ziare locale și centrale care s-au întrecut în a da titluri de o șchioapă, de

⁷ F. Pryor, <http://www.nottingham.ac.uk/archaeology/pryor.html>

⁸ Irina Oberländer-Târnoveanu, *op.cit.*

genul: „Strămoșii noștri erau canibali”. La fel au popularizat lucrări cu titluri de tipul: „noi nu suntem urmașii...” . Bineînțeles, nu optăm numai pentru valorificarea laturii spectaculoase a arheologiei, pentru „vânzarea” ei necondiționată către public, fără să ținem seama în primul rând de adevărul științific și de corectitudinea cercetării.

În schimb, dacă privim periodicele muzeelor⁹ putem ușor constata că acestea nu par deloc preocupate să intereseze, prin stilul și conținutul lor, un public obișnuit. Sunt cheltuite sume importante (obținute de cele mai multe ori cu dificultate) pentru publicații științifice, în schimb nu avem ghiduri de situri sau de muzee, cataloage de prezentare a colecțiilor, ghiduri pentru copii¹⁰, pliante accesibile tuturor, gratuite, sau broșuri educative. Nu este vorba de a îndrepta toate fondurile spre popularizare, publicațiile științifice trebuie să rămână o parte importantă în politica editorială a muzeelor. Experiența muzeografilor din alte domenii arată că se poate: de exemplu, Muzeul Național de Artă a României desfășoară de trei ani un program de atragere și educare a copiilor sub 14 ani, cu un succes remarcabil¹¹. În nici un muzeu de istorie, sau de arheologie, nu există programe destinate copiilor și tinerilor! Și atunci nu e de mirare că acești copii și tineri odată ajunși factori de decizie locală, județeană sau națională nu sunt receptivi la nimic din ceea ce înseamnă arheologie.

Este timpul să nu mai considerăm a fi sub demnitatea noastră literatura de „popularizare”. Expunerea atractivă, bine structurată, plăcută și inteligibilă pentru diverse categorii de vârstă și de educație este o artă pe care suntem obligați să o deprindem pentru a ieși din tiparele cu care ne-am obișnuit. Desigur, schimbul de idei și informații este absolut necesar și indispensabil specialiștilor, dar, pe de altă parte, e necesar să ne îndreptăm atenția și spre marele public, pentru a obține audiență și recunoaștere.

Din păcate, suntem una dintre puținele țări europene care nu are o publicație de popularizare, așa cum sunt *Archéologia*¹² și *Dossiers d'archéologie*¹³ în Franța, *Arheologia*

⁹ Irina Oberländer-Târnoveanu, *op.cit.*

¹⁰ Singura inițiativă de acest fel este colecția editată de editura Napoca Star care apare la Cluj-Napoca.

¹¹ (http://www.onlinegallery.ro/museums/muzeul_de_arta/educativ.html). Programul de pedagogie muzeală este condus de dna. Raluca Neamțu Bem.

¹² Creată în 1964, Editura Fatou.

¹³ Creată în 1973, Editura Fatou.

Viva în Italia¹⁴, *Archäologie in Deutschland*¹⁵, sau *Current Archaeology*¹⁶ în Marea Britanie (toate au și o ediție on-line). Numărul celor care ar cumpăra și ar citi cu plăcere o astfel de publicație este mai mare decât credem.

Din păcate, introducerea și dezvoltarea tehnologiei digitale nu a schimbat prea mult lucrurile. Facilitățile oferite de Internet pentru comunicarea publică nu sunt folosite decât într-o măsură nesemnificativă. Periodicele de specialitate nu au echivalent pe web, nici măcar sub forma sumarelor sau a rezumatelor în ciuda ofertelor de găzduire ale Institutului de Memorie Culturală.

Consecința pe termen lung este scăderea prestigiului și a cererii acestor titluri, chiar în interiorul breslei arheologice. Publicarea ritmică pe web măcar a sumarelor acestor reviste, ar fi putut să asigure un plus de popularitate acestor publicații. Ne plângem că ne dispar publicațiile științifice de tradiție, dar nu facem nimic pentru a suplini această lipsă. Constatăm scăderea permanentă a numărului de volume de arheologie, dar chiar și atunci când este asigurată finanțarea publicării (marile șantiere preventive), vedem întârzieri de ani de zile.

Pe de altă parte, nu putem să nu constatăm că periodicele arheologice exclusiv-web (de tipul *Living Past*¹⁷ sau *Romanian Journal of Archaeology*¹⁸) nu reușesc să treacă de primul număr de apariție din lipsa contribuitorilor. Situația pare paradoxală: revistele în care arheologii vor să publice apar târziu, rar și au un spațiu tipografic limitat; revistele web care nu au restricții privind numărul de apariții și nici legate de spațiul „tipografic” nu au contribuitori. În aceste condiții, ne întrebăm dacă nu cumva avem de-a face pur și simplu cu o lipsă totală de interes a arheologilor pentru publicarea rezultatelor cercetărilor lor sau, mai sigur, cu necunoașterea acestor facilități multiple oferite de Internet¹⁹.

Tehnologia digitală nu a schimbat prea mult nici optica privitoare la volumele cu conținut arheologic. Deși toate lucrările sunt realizate în format digital, ca și în cazul

¹⁴ Creată în 1982, Editura Giunti.

¹⁵ Creată în 1999, Editura Theiss.

¹⁶ Creată în 1967, Editura Friary.

¹⁷ Living Past la www.cimec.ro

¹⁸ Romanian Journal of Archaeology la www.archeology.ro

¹⁹ vezi Internet Archaeology la <http://intarch.ac.uk/>

articolelor, aproape nimeni nu le publică și pe web. Creșterea eficienței prin simpla utilizare a acelorași fișiere și pentru publicarea web nu pare să fie evidentă pentru nimeni. Realizarea cu eforturi și costuri minime a unui cd-rom este de asemenea un obiectiv considerat a fi puțin important. Numărul volumelor de arheologie publicate (și) pe cd-rom este în continuare sub cifra 10.

Cu credința că siturile web sunt un mijloc de informare modern și accesibil de promovare a imaginii unor instituții și a ofertelor culturale ale acestora, lansăm și discuția cu privire la stadiul acestora în instituțiile de cultură. Menționăm că atragem atenția asupra acestui aspect, nu pentru a învinui pe cineva, ci pentru a sublinia necesitatea permanentei actualizări și modernizări a acestor instrumente de promovare. Din păcate, situația în acest domeniu nu este foarte îmbucurătoare. Siturile web ale muzeelor sunt exemple elocvente. Muzeele din România care au astfel de situri se mărginesc doar la a publica date sumare privind instituția lor (orare, organizare internă, servicii oferite, personal etc) și date foarte restrânse despre colecțiile deținute. Sunt rare excepții încercările de popularizare a propriilor cercetări și de obicei aceasta se realizează prin linkuri la situri web realizate de partenerii străini cu care se lucrează. Este limpede că instituțiile arheologice nu sunt preocupate de o strategie a comunicării și de obicei rezultatele vizibile sunt numai efectul eforturilor personale ale câtorva arheologi. Lipsa de cunoștințe a instituțiilor privitoare la Internet și la oportunitățile de diseminare a informației prin acest mijloc își spune din plin cuvântul. Pe de altă parte, însă, nu există destul interes nici pentru formele clasice de publicare, din moment ce nici o revistă muzeală nu poate fi cumpărată dintr-o librărie. Atunci ce este de făcut?!

Comunicarea cu publicul trebuie concepută ca o activitate constantă și permanentă și ar trebui să devină preocuparea oricărui arheolog, a oricărei instituții ce are ca obiect de activitate patrimoniul arheologic.

Mai mult, comunicarea cu publicul trebuie începută chiar de pe teren, astfel încât fiecare șantier să devină important pentru comunitatea locală. Deocamdată un singur șantier arheologic din România (cel de la Hârșova) organizează de câțiva ani o manifestare de tipul „porților deschise”, o zi în care locuitorii orașului pot veni, pot pune întrebări, li se explică de ce, cum și pentru ce are loc o cercetare arheologică în orașul lor.

Rolul comunității locale trebuie să devină tot mai important, nu numai în virtutea dreptului acesteia de a-și cunoaște rădăcinile istorice și trecutul, ci și pentru cultivarea interesului de a proteja patrimoniul cultural, mai ales în rândul tinerilor. Să nu uităm că dintre ei, unii vor deveni consilieri locali sau primari cu rol de decizie și în privința săpăturilor arheologice din zonă. Iată de ce trebuie folosite toate mijloacele pentru evitarea ruperii contactului arheologilor cu publicul contemporan, altfel audiența se va micșora dramatic, se va pierde interesul și semnificația acestui domeniu. Trebuie să devenim în ochii celorlalți mai mult decât niște „căutători de comori”, pentru că noi știm cel mai bine că arheologia înseamnă mult mai mult decât atât. Materialele și datele adunate au nevoie să primească o interpretare pentru a putea fi integrate în cercetarea academică, în procesul educațional, în planificarea teritoriului și în politicile de dezvoltare.

Toate aceste considerații explică de ce convingerea că educarea, participarea și sensibilizarea publicului este esențială. Publicul este și el un factor care poate exercita o presiune reală și eficientă asupra administratorilor banilor publici și a oamenilor politici. Practica a demonstrat că bătălia pentru patrimoniul arheologic nu poate fi câștigată doar de arheologi, așa încât ei trebuie să găsească cele mai eficiente mijloace pentru a transforma publicul în aliat.